

Коцій Юлія
(Київ)

РОЛЬ ГІБРАЛТАРУ У ЗАВОЙОВНИЦЬКИХ ПЛАНАХ ФАШИСТСЬКОЇ КОАЛІЦІЇ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Завдяки своєму вигідному розташуванню – на півдні Піренейського півострова, на „стику” європейського та африканського материків, в тому місці, де Середземне море впадає в Атлантичний океан – британська колонія Гібралтар займає важливе геополітичне положення, яке завжди притягувало до себе погляди стратегів усіх часів, починаючи з арабських завойовників, видатних римських полководців, англійських та французьких стратегів. Розташований на перехресті важливих міжнародних комунікацій, він перекриває шлях з Атлантичного океану до морів Середземноморського басейну та Індійського океану.

Треба відмітити, що ключове значення Гібралтару та Гібралтарської протоки для встановлення гегемонії у Середземному морі оцінила і верхівка „третього райху” під час Другої світової війни. Документи, знайдені в його архівах, свідчать про те, що Гітлер виношував плани захоплення півострова, але невдачі фашистів у війні з Радянським Союзом змусили його відмовитися від свого задуму.

Скориставшись підтримкою фашистських урядів Італії та Німеччини, генерал Франсіско Франко, вирішив покласти край болочій темі та відновити давні претензії Іспанії на володіння Гібралтаром. Розробка німецько-італо-іспанського плану вторгнення до Гібралтару та Північної Африки під назвою “Ізабелла-Фелікс” набула особливої актуальності після поразки німецьких військ у спробі вторгнення до Великої Британії (операція “Морський лев”) влітку 1940 р. Німецько-італійське командування, намагаючись послабити британські військово-морські сили, сподівалося розгорнути активну боротьбу свого підводного флоту, перерізати англійські комунікації із Західним Середземномор’ям і заборонити їй користуватися Гібралтаром. Це було найбільшим ударом, який могла нанести Німеччина¹. З цією метою 15 серпня 1940 р. начальник генерального штабу вермахту генерал Йодль запропонував посилити підводну війну проти Великої Британії і захопити “нервові вузли” імперії – Гібралтар і Суец, щоб держави “осі” мали можливість контролювати Середземне море і Близький Схід².

За свою допомогу та участь у військових діях на боці фашистської коаліції, на переговорах у червні 1940 р., Іспанія висунула ряд вимог, зокрема, військову допомогу для ведення війни; задоволення територіальних потреб, однією з яких було повернення Гібралтару під іспанський суверенітет. Насправді Франко не збирався втягувати ослаблену Іспанію у Другу світову війну, тому постійно зволікав із вступом іспанської армії у воєнні дії.

У своєму меморандумі від 8 серпня 1940 р. німецький посол у Мадриді Вільгельм фон Шторер детально описав переваги та недоліки як для Іспанії, так і для Німеччини, які могли виникнути в результаті нападу Іспанії на Гібралтар³. Він зазначав, що наслідки для Іспанії можуть бути найсерйознішими, оскільки

у відповідь англійці спробують зайняти Канарські острови, Танжер, іспанські колонії і навіть Португалію. Сполучене Королівство перекрило б постачання продовольства з Аргентини та інших південноамериканських країн, від яких залежала Іспанія. Франко абсолютно не хотів сваритися з Англією, проте, оскільки німецькі війська стояли на кордоні з Іспанією, він не наважувався сперечатися з Гітлером⁴.

Володіння Гібралтаром мало для німецько-італійського командування велике стратегічне значення, оскільки для встановлення свого панування у районі Магрибу, воно мало намір використати французькі військово-морські бази в Алжирі та Марокко і знищити британські комунікації у Середземномор'ї⁵.

В цих умовах восени 1940 р. почалися чисельні переговори членів франкістського уряду з керівниками держав „осі” про здійснення плану “Ізабелла-Фелікс” і вступ Іспанії у Другу світову війну. Німецьку сторону в переговорах представляли генерали фон Штюльпнагель, Варлімонт, Беме, Гюнерман, посланник в Іспанії Генке, полковник генерального штабу Брінкман і заступник німецького посла у Франції Шлейер; з італійської сторони були присутні генерали Гелич, Перроне та полковник Манчінеллі⁶. Перший етап німецько-італо-іспанських переговорів про вступ Іспанії у війну на боці держав “осі” відбувся під час візиту іспанського міністра закордонних справ Рамона Серрано Суньєра до Берліну у вересні 1940 р.

За планами, схваленими Гітлером, після завершення війни Іспанії передбачалося передати Гібралтар, район Орану та більшу частину Французького Марокко⁷. Франко ж за вступ у війну вимагав приєднання до Іспанії Французької Каталонії, Алжиру від Орану до мису Бланко і фактично всього Марокко⁸. У свою чергу, Німеччина мала наміри закріпитися у двох головних портах Іспанського Марокко з прилеглими до них районами і взагалі повинна була стати головною силою в Африці. Крім того, Гітлер вимагав, щоб Іспанія передала Німеччині один з Канарських островів⁹.

План “Ізабелла-Фелікс” був розроблений німецьким військовим командуванням у вересні-жовтні 1940 р. Для його здійснення було організовано спеціальний оперативний штаб на чолі з генералом Ланцем. Для проведення операції передбачалося використати велике з'єднання авіації, німецько-іспанську воєнно-морську ескадру, Першу гірсько-егерську дивізію, полк “Гроссдойчланд”, полк “Брандербург”, 57-й саперний батальйон і кілька артилерійських полків. Командування операцією покладалося на генералів Бласковіца і Кюблера¹⁰.

23 жовтня 1940 р. у місті Ендайє, неподалік від іспано-французького кордону, відбулася перша і, як пізніше з'ясувалося, єдина зустріч двох диктаторів – Гітлера і Франко. Під час зустрічі обговорювалося питання про участь Іспанії у війні на боці Німеччини. Гітлер запропонував своєму співрозмовнику оголосити війну Великій Британії у січні 1941 р. та здійснити спільну іспано-німецьку операцію по захопленню Гібралтару. З боку Німеччини в ній мали взяти участь 20 дивізій, включаючи декілька танкових. Вони повинні були пройти уздовж всієї іспанської території з півночі на південь і, за розрахунками фюрера, 10 січня 1941 р. захопити Гібралтар і перекрити британцям доступ до Середземного моря, “відрізати Суец”. Переговори двох диктаторів продовжувалися десять годин. Франко в жодному разі не сумнівався у доцільності і необхідності звільнення споконвічно іспанської території Гібралтару від загарбників-британців. Проте робити це повинні були виключно іспанські війська, яким спочатку треба було надати найсучаснішу зброю. Франко сказав Гітлеру, що

план захоплення Гібралтару військами двох країн порушує національну гідність Іспанії, а тому в операції повинні брати участь лише іспанці. Крім того, взимку іспанські перевали малодоступні – отже, операцію можна проводити не раніше весни 1941 р. Він закликав свого співрозмовника не вважати поразку Англії вирішеною справою, і ще раз наголосив на тому, що Іспанія увійде у війну „у свій час”¹¹.

Через декілька тижнів у розмові із Муссоліні Гітлер заявив, що Франко просто саботує вступ у війну, висуваючи завідомо неприйнятні умови¹².

Генерал Франко, характеризував свою країну як таку, що не знаходиться у стані війни. Він не надав дозволу на прохід німецьких військ територією Іспанії, не дивлячись на те, що виголошував про-німецькі промови. З точки зору Іспанії, існувала небезпека вторгнення німецьких дивізій на її територію, де все ще продовжували існувати партизанські загони, особливо серед баскського та каталонського населення, які знову могли активізуватися. Іспанії треба було оговтатися від громадянської війни. Крім того, Франко розглядав можливість окупації території Іспанії, у випадку, якщо Гітлер виграє війну, але він не був у цьому впевнений, тому і вважав за краще не втручатися. Шанс повернути Гібралтар мав свою привабливість, проте британська контракція могла привести до захоплення Канарських островів, але ні Німеччина, ні Іспанія не мали необхідних морських сил, щоб запобігти цьому¹³.

12 листопада 1940 р. Гітлер віддав директиву про проведення операції „Фелікс”, тобто нападу на Гібралтар¹⁴.

У листі до Муссоліні від 5 грудня 1940 р. Гітлер писав, що іспанські війська конче необхідні для військових дій так як німецькі війська були неспроможні розширити свій фронт¹⁵. У грудні він знову почав тиснути на Франко. Адмірал Канарис, який відвідав Мадрид 7 грудня 1940 р., у розмові з Франко наголосив, що Німеччина має намір почати наступ на Гібралтар 10 січня наступного р.. Ця ж дата обговорювалася при зустрічі Гітлера і Франко в Ендайе. Але Франко, заявивши, що Іспанія наполегливо готується до війни, попросив перенести початок операції, оскільки, англійський флот ще й досі доволі сильний, тому Іспанія може втратити свої гвінейські володіння і один з Канарських островів, у той час як наступ на Гібралтар – це привід для США та Англії зайняти Азорські острови і острови Зеленого Мису¹⁶.

Проте під час підготовки операції виникли серйозні протиріччя між Німеччиною, Італією та Іспанією щодо перерозподілу сфер впливу в Алжирі, Французькому Марокко і Тунісі. Гітлер прагнув використати війська Франко для встановлення німецького контролю над Північною Африкою та Гібралтаром. Франко, як повідомлялося, у доповіді німецького військового аташе в Італії, у свою чергу за вступ Іспанії у війну, вимагав від Гітлера не тільки Гібралтар, але й усе Французьке Марокко¹⁷. Одночасно, Іспанія остерігалася захопити північноафриканські колонії Франції, оскільки передбачала можливість зіткнення зі Сполученими Штатами, які розглядали цей район як зону свого контролю.

У лютому 1941 р. під час подальшої розробки операції “Ізабелла-Фелікс” німецько-італо-іспанські протиріччя щодо перерозподілу сфер впливу у Західному Середземномор’ї загострилися із особливою силою. У таємній телеграмі від 17 лютого 1941 р. до німецького посла в Іспанії Шторера статс-секретар німецького Міністерства закордонних справ Вейцекер доповідав, що, як випливає із заяви Франко у бесіді з Муссоліні, Іспанія погоджується виступити на боці держав “осі”, але в якості компенсації за це висуває наступні

вимоги: 1) економічна і військова допомога з боку Німеччини; 2) уточнення статті 5-ї протоколу трьох держав із зобов'язанням передати Іспанії, крім Гібралтару, також всю територію Французького Марокко¹⁸.

Для вступу Іспанії у війну економічна допомога Німеччини була конче необхідна, оскільки після кровопролитної громадянської війни 1936–1939 рр. іспанська економіка знаходилася у стані глибокої кризи і не могла витримати тривалих військових дій. Іспанська армія потребувала продовольства, обмундирування, пального для військової техніки, а також нового озброєння. Крім того, Іспанії була необхідна сировина для військової промисловості. Але попри демонстрування з боку каудильйо відданості державам “осі” допомога з боку Німеччини та Італії не поспішала, і він змушений був рахуватися із суворою економічною дійсністю. Британці мали можливість регулювати потік нафти до Іспанії і тим самим запобігти іспанським військовим приготуванням. Франко доводилося підтримувати стосунки з Великою Британією.

Треба зазначити, що протягом Другої світової війни поруч із військовими планами повернення Гібралтару існували спроби дипломатичного вирішення цієї проблеми. 24 травня 1940 р. колишньому міністру закордонних справ в уряді Болдуїна серу Семюелю Хору було запропоновано відправитись із дипломатичною місією до Іспанії. Коли 1 червня він прибув до Мадриду, то побачив там доволі складну ситуацію: високі ціни, нестача продуктів харчування, засилля німців у засобах зв'язку, преси та авіації на фоні масових виступів фалангістів, які скандували біля стін британського посольства, що Гібралтар належить Іспанії¹⁹. Головне завдання британського посла у Мадриді полягало в тому, щоб утримувати Франко від вступу у війну і переконувати його, що поразка держав “осі” буде неминучою.

Вражений розмахом антибританських демонстрацій, 17 червня 1940 р. Хор виїхав до Лондона, щоб порадитися як йому реагувати, якщо франкістський уряд порушить питання про Гібралтар. Воєнний кабінет Великої Британії на своєму засіданні 18 червня вирішив, що у такому випадку посол повинен наполягати на додаткових консультаціях із Лондоном. Якщо іспанці проявлять нетерпіння, Хору треба було повідомити, що з питання Гібралтару не може вирішуватися під час війни, але Лондон буде готовий обговорити з Іспанією це або будь-яке інше питання, що викличе взаємну зацікавленість, після закінчення бойових дій (проте без спеціального згадування Гібралтару). Насправді ж Річард Остін Батлер, заступник парламентського секретаря із закордонних справ, вже повідомив 8 червня 1940 р. франкістського посла у Великій Британії герцога де Альбе, що Англія пізніше обдумає усі проблеми і сподівання Іспанії, включно з Гібралтаром.

Хор і міністр закордонних справ Великої Британії лорд Галіфакс продовжували стверджувати, що Франко треба утримувати від війни, обіцяючи йому поступки у питанні про суверенітет над Гібралтаром. Уїнстон Черчілль відклав розгляд цього питання, відправивши Галіфаксу меморандум від 26 червня, в якому йшлося про його впевненість у тому факті, що Британія нічого не виграє пропонуючи “обговорити” питання про Гібралтар наприкінці війни. Він вважав, що іспанці зрозуміють, що перемога британців зробить це обговорення безплідним, а у випадку поразки, необхідність у ньому взагалі відпаде. Галіфакс і Хор наполягали на тому, що категорична відмова обговорити проблему Гібралтару буде вигідною для прихильників “осі” у Мадриді. Зрештою Черчілль погодився з їхніми аргументами. У вересні Хор повідомив іспанського дипломата Бейгбедера, що Британія буде готова говорити про Гібралтар після

війни²⁰. Проте, франкістський уряд Іспанії, впевнений у перемозі Німеччини та Італії розпочав разом із німецьким командуванням розробку плану захоплення Гібралтару та Північної Африки, якому так і не судилося реалізуватися.

В одному з шифрувань, перехоплених англійськими спецслужбами під час Другої світової війни та розсекречених у середині 90-х років, фюрер повідомляв каудильйо про те, що участь Іспанії в Другій світовій війні „повинна початися з вигнання британського флоту з Гібралтару. Як тільки Гібралтар буде іспанським, Середземне море перестане бути зоною дії ВМФ Британії. Ця операція може і повинна бути успішно здійснена протягом декількох днів, якщо буде використано сучасну зброю та необхідну кількість десантників. Німеччина, у свою чергу, готова надати й те й інше з тим, щоб вони знаходилися під командуванням іспанців”. В іншій телеграмі, датованій 22 вересня 1940 р., Гітлер доводив генералу Франко, що „нашою першою спільною військовою акцією повинна бути окупація Гібралтару і з нашого боку ми ведемо підготовку до такої операції вже тривалий час”. Фюрер вважав, що „досягнення поставленої мети можливе з допомогою повітряного бомбардування Гібралтару та масованого артобстрілу його території”²¹.

Не дивлячись на це, операція не була здійснена, так як про неї стало відомо у Лондоні, і Уїнстон Черчілль дав зрозуміти Франко, якщо Гібралтар піддасться нападу і Іспанія порушить нейтралітет, то британський флот захопить Канарські острови²². Якщо таке попередження дійсно було, то воно зіграло свою роль.

На думку англійського історика професора Девіда Стаффорда існує ще одна версія іспанського нейтралітету в Другій світовій війні. У своїй книзі „Черчілль та секретні служби”²³ він пише, що англійські спецслужби за особистою вказівкою Уїнстона Черчілля розробили секретну операцію з підкупу Франко та його найближчого оточення, виділивши на це близько 700 мільйонів песет (близько 500 мільйонів доларів, на сьогодні). У травні 1940 р. до Мадриду направляється дипломат Алан Хілгарт, досвідчений агент спецслужб Британії, з таємною місією „купити нейтралітет Мадриду будь-якою ціною”. Дипломат встановлює контакт з одним з найбільших підприємців, через якого виходить на генерала Антоніо Аранду Мата (на той час довірена особа каудильйо). Як зазначає Девід Стаффорд, „операція по закупці нейтралітету” проходила у прискореному темпі. Вже у липні того ж р. більша частина виділених 700 мільйонів песет була передана іспанцям, 130 мільйонів з них осіли у кишенях генерала Антоніо Аранди. Характерним є те, що „операція” проходила до особистої зустрічі фюрера і каудильйо²⁴.

Отже, остерігаючись нападу на свою стратегічно важливу колонію, розташовану у Середземноморському басейні, англійський уряд робив усе можливе щоб запобігти цьому.

Проте існує й інша думка з приводу відношення Сполученого Королівства щодо можливого нападу Іспанії на Гібралтар, а саме, така, що англійці ніколи не відчували особливих побоювань за долю Гібралтару. Як наголошував 14 липня 1941 р. у своєму повідомленні до Софії болгарський посол у Мадриді, Велика Британія вважала Гібралтар „єдиною спокійною базою з тих, якими вона володіла у Середземному морі”²⁵. Такої ж думки дотримувався й Уїнстон Черчілль, який у своїх мемуарах писав: „Франко не відчував ніякої неприязні до Англії за вороже ставлення до нього наших лівих партій. Цей тиран з обмеженими поглядами думав лише про те, як запобігти участі свого знекровленого народу у новій війні. Уряд Його Величності був цілком задоволений такою позицією. Єдине, чого ми хотіли, це нейтралітету Іспанії. Ми

хотіли торгувати з Іспанією. Ми хотіли, щоб її порти були закриті для німецьких та італійських підводних човнів. Ми хотіли не тільки того, щоб Гібралтар не чіпали, але й можливості користуватися якірною стоянкою в Альхесірасі для наших кораблів і ділянкою, яка з'єднує скелю Гібралтар з материком, для нашої авіаційної бази, яка постійно розширювалася. Переважно від цих умов залежав наш доступ до Середземного моря... В руках Іспанії знаходився ключ до всіх дій Англії на Середземному морі, і ніколи, у найважливіші моменти, вона не зачинила замок нам на шкоду"²⁶.

Отже, проаналізувавши такі кардинально протилежні думки, можна зробити припущення, що британський уряд серйозно підійшов до цієї дилеми і вирішив перестраховатися, підкупивши уряд Франко.

Німеччина могла б пройти через Іспанію без її дозволу, але це було надто ризиковано, зважаючи на довгу лінію фронту. Можливо така небезпека і загрожувала Іспанії у 1940 році, але після вторгнення Німеччини на територію Радянського Союзу у червні 1941 р. надто ослаблені німецькі війська на таке вже були нездатні. Таким чином, загроза для Гібралтару відступила. На думку деяких стратегів, поразка Гітлера у спробі взяти контроль над Іберійським півостровом і Північною Африкою була однією з найбільших помилок²⁷.

Взимку 1940–1941 рр. німецьке військо командування вже розпочало підготовку плану “Барбароса”, який був направлений проти Радянського Союзу. Оскільки головні сили держав “осі” вже підтягувалися до радянського кордону, питання про використання іспанських військ для захоплення Гібралтару набувало першорядного значення для держав-агресорів.

На весні 1941 р. тиск нацистів на Іспанію зменшився, оскільки вони переключили свої основні зусилля на підготовку агресії проти Радянського Союзу. А після нападу Німеччини на СРСР, плани штурму Гібралтару були відкладені на невизначений термін, так як під час підготовки плану „Барбароса” відбулося перегрупування фашистських сил, і війська, які спочатку призначалися для нападу на Гібралтар, відправлялися на Схід.

Державний секретар США К. Хелл писав, що у зв'язку з підготовкою держав “осі” до нападу на Радянський Союз було маловірогідним, щоб Гітлер спрямував свої війська у район Середземноморського басейну. Один з керівників американської розвідки у Північній Африці – Дашиел також, заявляв, що у 1941 р. гітлерівське командування “здійснило фатальну помилку” не окупувавши район Магрибу, тому що готувалося до війни проти Радянського Союзу. Таку ж думку поділяв і французький генерал Жорж.

Згодом німецький фельдмаршал Кейтель стверджував, що перебіг подій Другої світової війни міг скластися по-іншому, якби після капітуляції Франції гітлерівське командування захопило французькі колонії та французький флот у Північній Африці, а також Гібралтар, тобто продовжило свій наступ у Північній Африці і районі Середземноморського басейну замість підготовки до вторгнення у Радянський Союз. Інший німецький генерал – Гальдер, також був змушений визнати, що німецьке командування не мало можливості окупувати Гібралтар, Алжир, Туніс та Французьке Марокко взимку 1940–1941 рр. через розробку плану “Барбароса”²⁸.

А у 1945 р. американські аналітики у таємній доповіді Президенту Сполучених Штатів серед помилок, які привели до поразки Гітлера у Другій світовій війні, незахоплення Гібралтару у 1940 р. або у 1941 р. і поставили на друге місце після нападу на Радянський Союз²⁹.

Таким чином, агресивні плани фашистського командування під час другої

світової війни залишилися не виконаними. Треба відмітити, що Франко вистачило розуму не піддатися на тривалі умовляння Гітлера, щодо вступу Іспанії у війну та відвоювання Гібралтару. Вдале маневрування між двома ворогуючими коаліціями та більш-менш виважена зовнішньополітична лінія іспанського уряду в роки війни дали Іспанії можливість боротися за відновлення свого суверенітету над британською колонією дипломатичними засобами в рамках Організації Об'єднаних Націй.

Annotation

The article is devoted to make analysis of importance to capture the British colony of Gibraltar during the Second World War for the nazi countries with the aim to establish absolute supremacy in the Western Mediterranean.

Анотація

Стаття покликана проаналізувати необхідність захоплення для країн фашистської коаліції британської колонії Гібралтар під час Другої світової війни, для того, щоб встановити своє абсолютне панування у Західному Середземномор'ї.

Рецензент: Віднянський С.В. – д.і.н., проф., завідувач відділу всесвітньої історії і міжнародних відносин Інституту історії України НАН України.

¹ Philip D. Gibraltar. – Newton, 1977. – P. 92.

² Престон П. Франко: Биография. - Пер. с англ. Ю. В. Бехтина. – М.: ЗАО Изд-во Центрполиграф, 1999. – С. 284.

³ Memorandum by the German Ambassador in Madrid, August 8, 1940 / The Spanish government and the Axis. Documents (1940-1943). – Washington, United States Government Printing Office, 1946. – P. 37.

⁴ Alexander B. How Hitler Could Have Won World War II: The Fatal Errors That Lead to Nazi Defeat. – L. Times Books, 2000. – P. 76.

⁵ Philip D. Ibid. – P. 92.

⁶ Карцев А.А. “Изабелла-Феликс” – германо-испанский план захвата Северной Африки в 1940-1941 гг. // Краткие сообщения Института востоковедения (АН СССР). - М., 1958. - № 32. - С. 5.

⁷ Пряхин Д. Внешняя политика Испании. - М., 1968.– С. 17.

⁸ Красиков А.А. Испания и мировая политика: полвека дипломатической истории. – М.: Международные отношения, 1989. – С. 41.

⁹ Пряхин Д. Там само.– С. 17.

¹⁰ Карцев А.А. Там само.– С. 5.

¹¹ Красиков А.А. Там само.– С. 41–42.

¹² Підлуцкий А. Франсиско Франко: непобеждённый генералиссимус / Зеркало недели. – № 36 (360), 15-21 сентября 2001.

¹³ Philip D. Ibid. – P. 92.

¹⁴ Directive No. 18 / Garcia J. Operation Felix. Hitler's Plan to Capture Gibraltar. – P. 89.

¹⁵ Карцев А.А. Там само.– С. 4.

¹⁶ Пряхин Д. Там само.– С. 21.

¹⁷ Карцев А.А. Там само.– С. 6.

¹⁸ Документы министерства иностранных дел Германии. – Вып. 3. – М, 1946. – С. 71–71.

¹⁹ Hoare S. Ambassador on Special Mission. - London, 1946. – P. 14–18, 30–32.

²⁰ Престон П. Там само.– С. 281.

²¹ Медведенко А. Испания: Проблема Гибралтара и возможности её решения // Компас. – 1998. – № 47. – С. 56.

²² Уинстон Черчилль. Вторая мировая война. Книга 1: тома 2. М., 1991. – С. 295.

²³ Stafford D. Churchill and the Secret Service. – London, 1997. – P. 49.

²⁴ Stafford D. Ibid. – P. 56.

²⁵ Красиков А.А. Там само.– С. 43.

²⁶ Уинстон Черчилль. Там само.– С. 295.

²⁷ Philip D. Ibid. – P. 92.

²⁸ Карцев А.А. Там само.– С. 7.

²⁹ Підлуцкий А. Там само.